

Muinasaeg ja tänapäeva õiguskeel

Ivo Mahhov, vandeadvokaat

2001. aastal vaidles Riigikogu ägedalt küsimuse üle, kas on õige nimetada üks meie alusseadusi *võlaõigusseaduseks* või *lepingute ja lepinguväliste kohustuste seaduseks*. Viimase variandi pooldajate põhiväite kohaselt ei saavat kõiki lepinguväliselt tekkivaid kohustusi võla mõistega seostada. Ja esialgu jäigi peale nimetus *lepingute ja lepinguväliste kohustuste seadus*.

Nagu nüüd teame, võitis lõpuks siiski *võlaõigusseadus*. Tagantjärele võib öelda, et võidu päris sõnastus, mis pole mitte ainult suupärasem, vaid ka ajalooliselt, lausa muinasajalooliselt paikapidav.

Meie põhilised õigismõisted ja -terminid on formuleeritud ja sisustatud häda sunnil, kiir- korras ja üsna hiljuti - alates Eesti iseseisvumise algaastatest. Paremalt juhul leiame mõne XIX sajandi alguses ilmunud esimese eesti talurahvaseaduse süsteemitust tõlkest. Aga kui nihutada ajapiiri kaugemale minevikku? Püüdkem mõne termini tähenduse kujunemist selgitada näiteks keeleajalugu ja muinasaja õigussuhteid appi võttes.

VÕLG JA LAEN

Sõna võlg võis meie keeles olemas olla juba siis, kui meie esivanemad alles Aasias elasid. Selle häälikuline sarnasus vene sõnaga *dolg* viitab ühisele algupärale. Mõlemad on tähenduslikult tihedalt seotud sõnaga *kohustus* (vn *zadolžennost*).

Õigusajaloolaste käsitluse kohaselt ei tekkinud inimaja esimesed võlasuhted lepingutest ega laenamisest. Sugukondlik ühiskond ei olnud nii rikas, et koguda ülejääke, mida kellelegi laenata. Esimesed võlad tekkisid hoopis kahju tekitamisest. Kui keegi metsatööl langeva puu all surma sai, tekkis puu langetajal *kohustus* hukkunu perele hüvitist maksta. See oli *võlg*, mida maksti aastaid ning mille toel kasvatati üles isata jäänud lapsed.

Laen on germaani, täpsemalt Skandinaavia päritolu ning jõudnud meieni ilmselt meie ajaarvamise alguses või veidi varem. *Laenama* on tänapäeva saksa keeles *leien*. Rootsi *lån* kõlab meile üsnagi omaselt. Võib-olla saime selle sõna mereülestes kaubasuhetes Sveamaalt? *Laenu* tulek eesti keelde pärast *võlga* võib ehk samuti kaudselt kinnitada algsete võlasuhte olemasolu ilma laenusuheteta. Arusaam, et võlaõigus võiks tähendada vaid laenamisest tulenevat õigussuhet, on ju seega hilisem.

LEPING

Kuigi leping on võlaõiguse keskne termin, ei olnud tal muinasajal tõenäoliselt sama sisu. Professor Jüri Uluots, esimene süsteemseni muinasaegse õiguse uurija iseseisvas Eestis, on oma 1930. aastate juuraloengutel rõhutanud, et lepingute hulk vanadel aegadel ei saanudki suur olla. Tootja ja tarbija langesid naturaalmajanduses kokku, puudus ka vaba tööjõud. Samuti polnud väga levinud üüri- ja rendisuhted, millele viitavad hilisemal ajal tekkinud nimetusedki.

Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu järgi on sõna *leppima* polüseemiline. Kolmanda tähendusnüansina on antud 'kokku leppima'. Lepingu kõrval tuntaksegi õiguskeeles samas või ligilähedases tähenduses veel ka *kokkulepet*, lihtsalt *lepet*, vanemas pruugis on kasutatud ka

saksa või vene keelest ülevõetud *kontrahti*. Sõna leping (~ *lepüing*) on tuntud enamikus eesti murretes ja olemas ka vanas Tartu kirjakeeles.

Tüvi *lepp-* on iseenesest ürgsem. Ilmselt lepakoore värvist lähtudes on see tähendanud eesti keeles ka punast värvija loomaverd. *Lepp hobune* on verevat värvi hobune, *lepatriinul* pole lepapuuga muud seost kui see, et ta on punast värvi nagu lepakoor. Ja saarte hülgekütid on kasutanud hülgevere asemel tabusõna *lepp*. Kas siit ei võiks järeldada, et kokkulepet kinnitati ohvrilooma verega?

KIHLAD

Lepingu tähenduses võidi vanadel aegadel kasutada ka näiteks *kihlaid*. Kui praegu räägime veel kihlvedudest või abielule eelnevast kihlusest, siis muinasajal oli tõenäoliselt tegemist laiema lepingulise, praeguses mõistes ka lausa avalik-õigusliku suhtega. Nimelt ühinesid külakonnad kihelkondadeks vabatahtlike kokkulepete alusel, külade tegelikke vajadusi arvesse võttes. Ristirüütlike sissetungi järel oli tavaline, et usujüngrid ei muutnud väljakujunenud halduskorraldust ning kirik ehitati kihelkonna keskusse maarahva püha hiie kohale. Seega, kui me nüüd räägime kirikukihelkondadest, on tegemist meie kõige muistsema, lepingulisel alusel väljakujunenud haldusüksusega. Miks ei võiks siit mõtlemisainet ammutada ka tänased haldusreformaatorid?

Ka abiellumist võidi muistsel ajal lugeda tehinguks, sest kihlustel lepiti abiellumises kokku, kuid abielu tegelikuks alguseks loeti pidulik sündmus - pulmad, mõnel juhul ka pruudi kojutoomine. Huvitav paralleel tänapäeva juristile, kelle jaoks lepingud lahutataksegi abstraktsioonipõhimõtte kohaselt kohustus-ja kasutustehinguks.

Muinasaja tehingutele oli iseloomulik, et need tuli millegagi, üldiselt kihladega tagada. Muidu ei tarvitsenud neil olla õigusjõudu. Seega oli kihlal ka pandi tähendus. Näiteks rahulepingu sõlmimisel anti ja võeti lepingu tagamiseks pantvange. Huvitav on, et muinaspõhja aluskeeles oli pantvang *gisl*, mis meenutab kõlaliliselt kihla. Tänapäeva saksa keeles on pantvang *Geisel*.

Germaani päritoluga *pant* (tänapäeva saksa keeles *Pfand*, rootsi keeles *pant*) on tulnud meile ilmselt hilisematel aegadel, pigem Skandinaaviast kui Saksamaalt.

Selles osas, et tehing tuleb kindlasti tagada kihlaga, tundub muistne tavaõigus toimivat meie igapäevases õigusteadvuses veel praegugi. Kui keegi tahab kihla vedada, siis on meie esimene küsimus: "Mille peale veame?"

Perekond ja pärimine

Üsna hästi kajastub muinasaegne mõtteviis meie eraõiguse sellistes osades nagu perekonna- ja pärimisõigus. Pära (~*pera*) on eesti keeles tähendanud midagi, mis jääb järele nt *supipära*. Sellest tüvest on ilmselt tulnud nii *perekond* kui ka *pärimine*. Kuigi meil on praegu tegemist kähe iseseisva tsiviilseadustiku osaga, siis ajalooliselt perekonna- ja pärimisõiguslikud suhted sedavõrd selgelt eraldatud ei olnud. Nii on talusid Saaremaal ajalooliselt nimetatud *pärilateks*. Seda võib tõlgendada kui *perele*, mitte kogukonnale kuuluvat vara, aga ka kui vara, mis *pärimise* korras pereisalt lastele üle läheb.

Tänaseni säilinud saarlaste piiskop Albertile alistumise lepingutes 1241. ja 1255. aastast suhtutaksegi külast põgenenud isiku omandisse kui surnu varasse. Nendest lepingutest nähtub

muu hulgas, et saarlased kasutasid ja säilitasid alistumislepingus pärandi aktiivse vastuvõtu süsteemi: kui pärijad olid hakanud juba lahkunu võlgu maksma, siis ei saanud neilt talu aru võtta. Seega võib tänapäevastes vaidlustes selle üle, kas pärandi vastuvõtusüsteemi tuleks muuta või mitte, väita, et praegu kehtiv süsteem ei pärine meil ei nõukogude ega Balti eraseaduse aegadest. See on toimunud juba tuhandeid aastaid.

Muistsest õiguskeelest ja -meelest annab aimu ka rahvaluule. Näiteks võib tuua Ambla vanasõna "Palumata pärijad, varumata vara". Kas vihjatakse sellele, et Eesti kuulub nende alade hulka, kus nn naervaid pärijaid ehk eemalolevaid sugulasi, keda sugulase surm otseselt ei puuduta, kuid kes siiski pärima tulevad, ei peeta moraalseks? Siit tuleneb jällegi üks argument praegustes arutlustes: kas pärandi vastuvõtu süsteem peaks kaasama ka need pärijad, kes on kaotanud kontakti sugulastega ega tunne ise huvi ei pärandaja ega pärandi vastu?

Süü ja karistus

Keeleteadlane Sven-Erik Soosaar on ühes varasemas Õiguskeeles (2/2004) õigusterminite päritolu võrdluses käsitlenud huvitavalt sõna *süü* algupära. Selle sõna algtähendus uurali algkeeltes - '(puu) aastarõngas, lõim' - abstraherus ja hakkas tähendama 'sisu, põhjust, süüd', nüüd siis juba ka õiguslikus mõttes.

Keeleajaloolise vaatepunkti kõrvale on aga oluline teha õigusajalooline täpsustus. Muinasaja Põhja-Euroopa rahvastel, erinevalt Rooma õiguse leviala ratsionaalsest lähenemisest, süül tegelikult karistuse määramisel olulist tähendust ei olnud. Eespool tõime näite, kus puu langetajal tekkis võlakohustus puu all hukkunu perekonna ees. Tänapäeva juristi jaoks ongi selle "kaasuse" muistse lahenduse juures huvitav asjaolu, et karistuse määramisel ei olnud tähtis, kas või kui võrd puulangetaja süüdi oli või oli hukkunu hoopis ise lohakas. Hüvitis perekonnale ei olnud mõeldud mitte karistusena, vaid ühiskondliku elukorralduse tasakaalu taastamise vahendina, loodusjumala oletatava tahte täitmisena.

Seega ei tarvitsenud karistas muinasajal sugugi tähendada samal ajal moraalset hukka- mõistu, süüdistamist tänapäevases mõistes. Surmanuhtlust Muinas-Eestis arvatavasti ei rakendatud. Kurjategijasse suhtuti kui kurjadest vaimudest tagakiusatusse, kui haigesse, kelle karistamine surmamisega ei käinud kokku muinasaja õiglustundega.

Vihjeid sellele, et oluline pole mitte süü, vaid oletatava loodusjumala tahte äraarvamine, võime leida ka Läti Henriku kroonikast. Kui liivlaste põllud liigvihmade käes hävisid, avastasid nad, et orduvend Theodericu põldudel oli vili voodsam. Rahvas tuli kokku küsimaks loodusjumalate tahet - kas ohverdada Theoderic? Oda pandi hobuse ette maha, hobuse selga palvetav jumalasalane. Kahel korral järjest astus hobune üle oda eluandva jalaga ja vend pääses terve nahaga .

Sõna *karistus* algupäraks on pakutud tuletist vähe kasutatud nimisõnast *kari* 'range käsk, sund, range kasvatas, kord'. Kuigi mõte läheb pigem loomade karjatamisele, on selle tähendusvarjundi eellaseks tegelikult peetad omadussõna *kare*.

Folkloorikogud

Meil on jäänud suurema tähelepanuta see, kuidas maarahvas traditsiooniliselt õiguspõhisteid on kasutanud. Küsimus ei ole ainult tuhat aastat tagasi valitsenud keeles ja meeles. Kui ristirüütlid tõid kaasa oma õiguse, siis oli see seisuslik õigus ega laienenud maarahvale. Külas valitsenud

tavaõigusesse vallutajad üldiselt ei sekkunud ning see kehtis ilmselt veel kuni Rootsi ajani. Ja ka siis, XVII sajandil ja edasi, kuni Balti eraseaduse kehtestamiseni olid seadused mõjustatud paikkondlikust tavaõigusest. Niimoodi on ülalt tulnud õigus mõjutanud rahva õigustavasid suhteliselt vähe ja lühikest aega. Õiguse muistsetest käsitustest võiks leida tuge isegi Riigikogu praegustes aruteludes.

Arvamus, et iidse tavaõiguse uurimine on piiratud allikate vähesusega, ei pea ilmselt paika. Siiani on ju õigusajaloo seisukohast läbi uurimata Eiseni ja Hurda hiiglaslikud folkloorikogud Tartus kirjandusmuuseumis. Kogumise ajaks, XIX sajandiks pidi veel Rootsi ajani kehtinud tavaõigus rahva mälus, lugudes ja keelekasutuses selgesti elus olema. Seni on folkloorikogusid kasutanud põhiliselt filoloogid, kuid neid võiks uurida ka mõni jurist õigusajaloolisest vaatenurgast lähtudes.

Muistse õiguse uurimine ei ole kerge ülesanne, sest tegemist on tavaõigusega, mis varieerus paikkonniti ja arenes ajas. Lihtne on uus seadus kusagilt maha kujutada, ent kui rääkida kultuuri ja keele järjepidevusest, oma näo säilitamisest ühinevas Euroopas, siis ei tohiks ka omaenda õiguse ajaloost mööda vaadata.

Kirjandus

I. Arens. Põhijooni eesti õiguse ajaloost. Stockholm 1956.

Eesti vanasõnad II. Tallinn 1983.

H. Hattenhauer. Euroopa õigusajalugu. Juura 2007.

J. Mägiste. Estnisches etymologisches Wörterbuch. Helsinki 2000.

M. Onga. Eesti õigussõnavara 19. sajandi I poolel. Õiguskeel 2001, nr 1.

S-E. Soosaar. Eesti ja naaberkeelte õigusterminite päritolu võrdlus. Õiguskeel 2004, nr 2.

J. Uluots. Eestimaa õiguse ajalugu. Koostaja **V. Muhel**, Tartu 1938.

J. Uluots. Eestlaste lepingud võõrastega XIII sajandil. - Õigus 1935, nr 2 ja 1936, nr 2.

H. Yliangas. Miks õigus muutub? Lisa: **P. Järvelaid.** Õiguse muutumine Eestis. Tartu 1993.